

Γλωσσικός Υπολογιστής τόμ. 2, τεύχ. 1-2 (Περιοδική έκδοση του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας για τη γλώσσα και τη γλωσσική αγωγή), Δεκέμβριος 2000, 161-167.

[Μόνιμη στήλη Γλωσσικής ποικιλίας
(Μ. Κακριδή, Δ. Κατή, Β. Νικηφορίδου)]

Μ. Κακριδή:

Νόρμα, γλωσσική ποικιλία και εκπαίδευση

I. Η έννοια της νόρμας και η σχέση της με τη γλωσσική ποικιλία

Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζονται από την εκπαίδευση οι διάφορες γεωγραφικές και κοινωνικές ποικιλίες μιας γλώσσας έχει άμεση σχέση και εξάρτηση από το πώς αντιλαμβάνεται η συγκεκριμένη κοινότητα τη *νόρμα*, την πρότυπη δηλ. ποικιλία που θεωρείται επιθυμητό να χρησιμοποιούν τα μέλη της, τουλάχιστον στις δημόσιες και επίσημες περιστάσεις. Όσο πιο ισχυρή και διαδεδομένη είναι η πρότυπη αυτή ποικιλία, τόσο περισσότερο αντιστρατεύεται τη χρήση των άλλων γλωσσικών ποικιλιών, καθορίζοντας έτσι και την εκπαιδευτική και γενικότερη τύχη τους.

Ορισμός

Ονομάζουμε *νόρμα* τη μορφή της γλώσσας που μια ομάδα θεωρεί υπόδειγμα χρήσης, την πρότυπη δηλ. μορφή γλώσσας που προκρίνει. Δεν ασχολούμαστε εδώ με μιαν άλλη σημασία του όρου, κατά την οποία η νόρμα αφορά τις επικρατέστερες γλωσσικές *συνήθειες* μιας κοινότητας, τους τύπους δηλ. που πράγματι επικρατούν, άσχετα με το ποιους η ίδια η κοινότητα θεωρεί πρότυπους. Η εκπαίδευση εξ ορισμού ενδιαφέρεται για την πρώτη σημασία, του υποδείγματος. Πρόκειται ουσιαστικά για ρυθμιστική αντιμετώπιση της γλώσσας, προφορικής και γραπτής. Ανάλογα με τα επίπεδα που αφορά η ρύθμιση, μπορούμε να διαχωρίσουμε *εθνική* νόρμα (σε εθνικό επίπεδο, π.χ. η νόρμα της κοινής νέας ελληνικής), *τοπική* νόρμα (σε τοπικό επίπεδο, π.χ. η νόρμα της κρητικής διαλέκτου), *περιστασιακή* νόρμα (το είδος δηλ. της γλώσσας που θεωρείται το καταλληλότερο για μια περίπτωση), *σχολική* νόρμα (η ακριβής μορφή που διδάσκεται στα σχολεία) κ.λπ.

Σε επίπεδο οργανωμένου συνόλου (π.χ. κράτους) η νόρμα συμπίπτει συνήθως με την επίσημη εθνική γλώσσα και καθορίζει την εκπαιδευτική γλωσσική πολιτική: υπάρχει ένα «πρότυπο» ή «υπόδειγμα» γλώσσας, το οποίο πρέπει να μάθουν να χειρίζονται οι μαθητές, για να είναι κοινωνικά αποδεκτές ορισμένες χρήσεις της γλώσσας τους, κυρίως η σχολική και γενικότερα η επίσημη γραπτή.

Αν και οι όροι «πρότυπο» και «υπόδειγμα» έχουν αξιολογική χροιά, από γλωσσολογική άποψη η νόρμα δεν υπερέχει από τις μη πρότυπες ποικιλίες. Οι λόγοι της επιλογής της μιας μορφής γλώσσας αντί της άλλης είναι καθαρά εξωγλωσσικοί: ιστορικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί. Ιστορικά, ως πρότυπη γλώσσα επιλέγεται συνήθως η μορφή της γλώσσας που χρησιμοποιεί η εθνική, κοινωνική, ή γεωγραφική ομάδα που καταλαμβάνει και κατέχει την εξουσία και τους θεσμούς που της αντιστοιχούν.

Η επιλογή όμως μιας ποικιλίας ως πρότυπης έχει σοβαρές επιπτώσεις στην περαιτέρω (γλωσσική) εξέλιξή της. Πιο συγκεκριμένα, η μορφή που επιλέγεται και χρησιμοποιείται ως νόρμα καλλιεργείται γενικά περισσότερο από τις μη πρότυπες ποικιλίες, καταγράφεται και κωδικοποιείται σε λεξικά και γραμματικές και εμπλουτίζεται συνεχώς με νέες λέξεις και εκφραστικούς τρόπους. Η ευρύτερη αυτή καλλιέργεια οφείλεται στο γεγονός ότι η νόρμα χρησιμεύει στην εξυπηρέτηση διαφόρων περισσότερο ή λιγότερο επίσημων λειτουργιών του δημόσιου βίου:

νομοθεσία, διοίκηση, εκπαίδευση, εμπόριο, επιστήμες, μέσα μαζικής επικοινωνίας κ.ά.

Χαρακτηριστικά

Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό που διαχωρίζει την πρότυπη ποικιλία από τις μη πρότυπες είναι το *κύρος* που απολαμβάνει στην κοινότητα όπου επικρατεί. Το κύρος αυτό προέρχεται από τις ιστορικές συγκυρίες που επέβαλαν μια συγκεκριμένη νόρμα, ενισχύεται δε από τις επίσημες περιστάσεις που υπαγορεύουν τη χρήση της. Κατά συνέπεια, η σχέση της πρότυπης ποικιλίας με τις υπόλοιπες ποικιλίες που μιλιούνται στην κοινότητα είναι σχέση ανισοτιμίας.

Το δεύτερο σημαντικό γνώρισμά της είναι ο *ενοποιητικός της χαρακτήρας* για τις διάφορες ομάδες της ευρύτερης κοινότητας, γεωγραφικές και κοινωνικές, οι οποίες διαφοροποιούνται μεταξύ τους γλωσσικά και χρησιμοποιούν συνήθως τη νόρμα ως γλώσσα κοινής συνεννόησης. Η νόρμα λειτουργεί έτσι συνεκτικά για τις επιμέρους ομάδες ενός συνόλου, οι οποίες προβάλλουν σ' αυτήν το αίσθημα ότι ανήκουν κάπου από κοινού. Αυτό, αν και δεν εμποδίζει απαραίτητα τη συνέχιση της ύπαρξης γλωσσικών ποικιλιών στην κοινότητα, καθορίζει ένα φάσμα σχέσεων ανάμεσα σ' αυτές και τη νόρμα που μπορεί να εκτείνεται από τη συμπληρωματική μέχρι και την ανταγωνιστική τους χρήση.

Τα δύο παραπάνω χαρακτηριστικά έχουν ως επακόλουθο οι πρότυπες ποικιλίες να χαρακτηρίζονται συνήθως από *τάση για σταθερότητα και μονιμότητα*, να αντιστέκονται δηλ. στις αλλαγές και τις εξελίξεις που χαρακτηρίζουν την κοινή ανεπίσημη χρήση. Οπωσδήποτε, οι επιμέρους μεταβολές της γλώσσας στο πέρασμα του χρόνου χρειάζεται κάποια στιγμή να ενσωματώνονται οργανικά στη νόρμα, αλλιώς αυτή παύει να αντιπροσωπεύει τη γλωσσική πραγματικότητα¹. Η ανανέωση και ο εκσυγχρονισμός της νόρμας σύμφωνα με τις εξελισσόμενες ανάγκες της κοινωνίας οδηγούν σε γλωσσικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες, ανάλογα με τη στάση των διαφόρων κοινωνικών ομάδων του πληθυσμού απέναντι στην ίδια τη νόρμα, προξενούν θετικές ή αρνητικές αντιδράσεις.

Τέλος, η νόρμα μπορεί να είναι ρητά διατυπωμένη ή όχι. Σε τοπικό π.χ. επίπεδο, όπου οι νόρμες των επιμέρους τοπικών ομάδων βασίζονται κυρίως στην προφορική παράδοση, οι πρότυπες χρήσεις μεταδίδονται προφορικά, χωρίς να χρειάζεται η ρητή έκφρασή τους. Η έννοια της νόρμας, ωστόσο, έχει σχεδόν κατεξοχήν συνδεθεί με τον (επίσημο) γραπτό λόγο και τις χρήσεις του, γι' αυτό και σε εθνικό επίπεδο τυποποιείται συνήθως με ρητό τρόπο σε λεξικά και γραμματικές.

Τυποποίηση της νόρμας

Η τυποποίηση της νόρμας συνίσταται στην ρητή κωδικοποίηση και περιγραφή των κανόνων που θεωρείται ότι πρέπει να διέπουν τη χρήση της². Η τυποποίηση αυτή αφορά κυρίως τη μορφολογία, τη σύνταξη, τη διαμόρφωση του λεξιλογίου και την ορθογραφία της, χωρίς να αποκλείεται και η ρύθμιση της προφορικής μορφής της (βλ. π.χ. οδηγίες εκφοράς του λόγου σε ραδιοφωνικούς σταθμούς). Γραμματικές, λεξικά και ορθογραφικοί κανόνες εξυπηρετούν συνήθως αυτή τη λειτουργία της τυποποίησης, καθορίζοντας ρυθμιστικά τα όρια της ισχύουσας νόρμας.

¹ Το ρεύμα του αττικισμού και στη συνέχεια η δημιουργία της καθαρεύουσας αποτελούν ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα απομάκρυνσης μιας νόρμας από την επικρατούσα γλωσσική πραγματικότητα.

² Η τυποποίηση/κωδικοποίηση αποτελεί καθοριστική παράμετρο της μορφής γλώσσας που στη διεθνή βιβλιογραφία ονομάζεται *σάνταρ* (*standard*). Κατά συνέπεια, ως προς το σημείο αυτό οι δύο έτσι κι αλλιώς συγκλίνουσες έννοιες, νόρμα και σάνταρ, μπορεί να θεωρηθεί ότι ταυτίζονται στην πράξη. Η διαφορά τους παραμένει μόνο στον μεγαλύτερο βαθμό ρύθμισης που συνεπάγεται η νόρμα.

Οι διαδικασίες τυποποίησης που ακολουθούνται συνήθως κατά την επιλογή μιας νόρμας είναι κατά σειρά οι εξής:

- 1) επιλογή της πρότυπης ποικιλίας συνολικά (σε σχέση δηλ. με άλλες συνυπάρχουσες)
- 2) επιλογή των πρότυπων τύπων μέσα στα πλαίσια της ίδιας της ποικιλίας
- 3) εκσυγχρονισμός και εμπλουτισμός των πρότυπων τύπων λόγω εξέλιξης

Οι διαδικασίες εφαρμογής και εξάπλωσης της νόρμας περνούν κυρίως μέσα από τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς, ενώ άλλοι θεσμοί που την ενισχύουν είναι οι διάφορες ακαδημίες, οργανισμοί και ιδρύματα (εκπαιδευτικά - πανεπιστημιακά), εκδοτικοί οίκοι, τα ΜΜΕ κ.ά.

Στάσεις απέναντι στη νόρμα

Δεδομένου ότι η πρότυπη ποικιλία μιας κοινότητας συνδέεται εξ ορισμού με ομάδες και θεσμούς εξουσίας και περιβάλλεται από το κύρος τους, θετική στάση απέναντι σ' αυτήν έχουν συνήθως οι ίδιες οι ομάδες που κατέχουν την εξουσία, καθώς και εκείνες που θεωρούν ότι μπορούν να επιτύχουν κοινωνική άνοδο μέσω (μεταξύ άλλων) μιας κοινωνικά καταξιωμένης γλωσσικής χρήσης. Σ' αυτές προστίθενται και οι εκπαιδευτικοί, λόγω της στενής τους εμπλοκής με τη διδασκαλία και τη διάδοση της νόρμας. Αντίθετα, αρνητική στάση απέναντί της μπορεί να έχουν ενδεχομένως μαθητές ή ομιλητές μη πρότυπων ποικιλιών ή ομάδες αμφισβήτησης κατεστημένων καταστάσεων (π.χ. οι νέοι). Αν και πρόκειται για ιδιαίτερα πολύπλοκο ζήτημα, που δεν επιδέχεται απλουστευτικές απαντήσεις, οπωσδήποτε η στάση της κοινότητας και των επιμέρους ομάδων της απέναντι στην υπάρχουσα νόρμα καθορίζει και την περαιτέρω τύχη της: διατήρηση, ανανέωση, μερικός εκσυγχρονισμός, ανατροπή της κ.λπ.

II. Νόρμα και εκπαίδευση

Σε μια κοινότητα η οποία επιλέγει ενιαίο τρόπο εκπαίδευσης των παιδιών της μέσω της διδασκαλίας μιας μόνο νόρμας - και αυτό συμβαίνει σε πολλές από τις σύγχρονες ευρωπαϊκές κοινωνίες - είναι φυσικό, παρά τις πιθανές θετικές πλευρές μιας τέτοιας επιλογής (ενιαία εκπαίδευση και εκπαιδευτικό υλικό, ευκαιρίες για κοινωνική άνοδο σε όλους), να προκύπτουν πολλά και σοβαρά προβλήματα για τους πληθυσμούς εκείνους που δεν μιλούν την πρότυπη ποικιλία ως μητρική και καλούνται να τη μάθουν αποκλειστικά στο σχολείο.

Η μελέτη της γλωσσικής ποικιλίας σε σχέση με την εκπαιδευτική πράξη έδειξε ότι πολλές από τις μαθησιακές δυσκολίες των παιδιών με χαμηλές σχολικές επιδόσεις οφείλονται στο γεγονός ότι τα παιδιά αυτά καλούνται να μάθουν μια μορφή γλώσσας που δεν είναι η δική τους με τρόπους που χρησιμοποιούνται για τη διδασκαλία μιας μητρικής ποικιλίας. Τα ψυχολογικά, παιδαγωγικά και πρακτικά προβλήματα που προκύπτουν από την παραπάνω αντίφαση δεν έχει καταφέρει ακόμα να τα λύσει στο σύνολό τους η σύγχρονη εκπαίδευση, ακόμα και αν δεχθούμε - πράγμα που δεν είναι καθόλου σίγουρο - ότι υπάρχει η πολιτική βούληση να λυθούν.

Αναφέρουμε απλώς ενδεικτικά ορισμένα από τα εκπαιδευτικά προβλήματα που προκύπτουν ακριβώς από την ανταγωνιστική σχέση νόρμας και γλωσσικών ποικιλιών.

- 1) Το σημαντικότερο πρόβλημα είναι αυτό που αφορά την *απόσταση* της σχολικής νόρμας από τη γλωσσική ποικιλία που χρησιμοποιείται ως μητρική από ορισμένους μαθητές ή ομάδες μαθητών, είτε αυτή ανήκει δομικά στην ίδια γλώσσα με τη σχολική νόρμα (π.χ. διαλεκτικές και κοινωνικές ποικιλίες)

είτε όχι (περίπτωση παιδιών μειονοτήτων ή μεταναστών. Η απόσταση αυτή θα έπρεπε να υπαγορεύει έναν διαφορετικό τρόπο διδασκαλίας της νόρμας για τα συγκεκριμένα παιδιά, καθώς και έναν διαφορετικό τρόπο αξιολόγησης των επιδόσεών τους, χωρίς παράλληλα να τα απομονώνει από τα υπόλοιπα στιγματίζοντάς τα.

- 2) Ένα δεύτερο πρόβλημα, τουλάχιστον για την ελληνική πραγματικότητα (αλλά όχι μόνο), είναι αυτό της ελλιπούς ή και ανύπαρκτης πολλές φορές περιγραφής των διαφορών γλωσσικών ποικιλιών (γεωγραφικών ή κοινωνικών) που μιλιούνται από τον μαθητικό πληθυσμό, έτσι ώστε να καθορίζεται με μεγαλύτερη ακρίβεια η σχέση τους με τη διδασκόμενη νόρμα και τα προβλήματα που προκύπτουν από αυτήν.
- 3) Από τα παραπάνω προκύπτει το τρίτο μεγάλο ζητούμενο της γλωσσικής εκπαίδευσης: η εξεύρεση, επεξεργασία και εφαρμογή ενός διαφοροποιημένου προτύπου γλωσσικής διδασκαλίας, όπου οι γλωσσικές ποικιλίες δεν θα αποκλείονται προς όφελος της νόρμας, αλλά θα είναι, αντιθέτως, μέρος της διδασκόμενης ύλης. Κατά συνέπεια, οι διαφοροποιημένες χρήσεις των μαθητών δεν θα στιγματίζονται ως «λάθη», αλλά θα συζητούνται εναλλακτικά με τους αντίστοιχους τύπους της νόρμας και θα καθορίζεται η κατανομή και η λειτουργικότητά τους.

Πέρα από τα παραπάνω προβλήματα, που θεωρούνται κεντρικά για τη σχέση μεταξύ νόρμας, ποικιλιών και εκπαίδευσης, προκύπτουν και ορισμένα άλλα, όταν η νόρμα στο σύνολό της ταυτίζεται εσφαλμένα με ένα από τα επιμέρους επίπεδά της:

- 4) Η ευρύτατα διαδεδομένη άποψη που θέλει τον «σωστό» προφορικό λόγο να μιμείται στη δομή και την οργάνωση τον γραπτό θέτει ζήτημα σαφέστερου διαχωρισμού προφορικής και γραπτής νόρμας, αλλιώς επιβάλλονται στην προφορική έκφραση κανόνες που είναι ξένοι στη φύση και τους στόχους της.
- 5) Παρόμοιου τύπου πρόβλημα προκύπτει όταν η έμφαση στη διδασκαλία της επίσημης νόρμας δίνεται κυρίως στην εκμάθηση των κανόνων ορθογραφίας, οι οποίοι, κατά την αντίληψη πολλών, θεωρούνται ότι αποτελούν τη σημαντικότερη παράμετρο που χαρακτηρίζει την ορθή γνώση της γλώσσας.
- 6) Στην κατηγορία αυτή ανήκει και το πρόβλημα που προκύπτει από τη σχέση ανάμεσα στη διδασκόμενη νόρμα και τη γλώσσα των λογοτεχνικών κειμένων που διδάσκονται στο σχολείο. Τα λογοτεχνικά κείμενα, όταν προβάλλονται - συνειδητά ή ασυνείδητα - ως γλωσσικά πρότυπα, δημιουργούν ή, καλύτερα, επιτείνουν την υπάρχουσα σύγκυση μεταξύ συμβατικής γλωσσικής μορφής και ενός άλλου επιπέδου οργάνωσης μορφής και νοήματος, με προσωπικό, ιδιόρρυθμο και τελικά αντισυμβατικό χαρακτήρα.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από την παραπάνω συζήτηση είναι ότι τόσο ο καθορισμός όσο και η διδασκαλία και η διάδοση μιας ενιαίας νόρμας μπορεί να φαίνεται ότι λύνουν ορισμένα πολιτικά και εκπαιδευτικά προβλήματα ενός πληθυσμού, τις περισσότερες φορές όμως δημιουργούν άλλα σοβαρότερα (τουλάχιστον για ορισμένες ομάδες μαθητών), τα οποία το σύγχρονο δημοκρατικό σχολείο πρέπει κάποια στιγμή να αποφασίσει να αντιμετωπίσει. Η ένταξη της διδασκαλίας των γλωσσικών ποικιλιών στις επιμέρους βαθμίδες της εκπαίδευσης

φαίνεται ότι είναι ένα από τα ζητούμενα για μια τέτοια αντιμετώπιση, οι προσπάθειες όμως προς αυτή την κατεύθυνση είναι ακόμη αποσπασματικές.

Βιβλιογραφία

- HOLMES, J. 1992. *An Introduction to Sociolinguistics*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Longman.
- ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ, Α. 1999. Ζητήματα τυποποίησης της σύγχρονης νεοελληνικής. Στο «Ισχυρές» και «ασθενείς» Γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 26-28 Μαρτίου 1997), επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 835-844. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής γλώσσας.
- ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ, Ε. 1996. Γλωσσική ρύθμιση και «εθνική» γραμματική. Στο «Ισχυρές» και «ασθενείς» Γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού (Πρακτικά Ημερίδας 25ης Απριλίου 1996), 129-137. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ, Ε. 1999. Γλώσσα και τυποποίηση. Ηλεκτρονικός κόμβος για την υποστήριξη των διδασκόντων το μάθημα της γλωσσικής αγωγής και συμπεριφοράς στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, Δράση 1.1.Α.: Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα. Επιστ. υπεύθ. Α.-Φ. Χριστίδης, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- LYONS, J. 1981. *Language and linguistics - An introduction*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press (Ελλ. μετάφρ. από Μ. Αραποπούλου κ.ά.: *Εισαγωγή στη Γλωσσολογία*. Αθήνα: Εκδ. Πατάκη, 1995).
- ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ, Δ. Ν. 1999. Τα λογοτεχνικά κείμενα ως γλωσσικά πρότυπα. Στο Συνέδριο για την Ελληνική γλώσσα: «1976-1996 - Είκοσι χρόνια από την καθιέρωση της Νεοελληνικής (Δημοτικής) ως επίσημης γλώσσας», Αθήνα, 29 Νοεμβρίου - 1 Δεκεμβρίου 1996, 243-246. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών (Τομέας Γλωσσολογίας) και η Εν Αθήναις Γλωσσική Εταιρεία.
- ΜΗΤΣΗΣ, Ν. 1986. Η έννοια της νόρμας (κανόνα) στη σύγχρονη σχολική γραμματική. Στο *Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος: Ελληνική γλώσσα - αναζητήσεις και συζητήσεις*, 2ος τόμος, 73-96. Αθήνα: Εκδ. Καρδαμίτσα.
- ΣΕΤΑΤΟΣ, Μ. 1976. Τα γλωσσολογικά κριτήρια για τον καθορισμό του κανόνα (νόρμας). Στο *Προβλήματα της Δημοτικής Γλώσσας (Συμπόσιο)*, 59-63. Θεσσαλονίκη: Τέχνη (Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία).